

Papp Andrea:

Falusi munkáskolóniák Észak-Magyarországon

R. Nagy József: Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. Miskolci Galéria 2010. 272 o.

A munkásság kutatásában az elmúlt évtizedben egyre inkább érvényesül a téma megközelítésének interdiszciplináris jellege, s mindeközben egyre inkább hangsúlyosabbá válik abban a mindennapok megjelenése. A jelen kötet is ezeket a szempontokat hangsúlyozza, célja, hogy adalékokkal alapkutatásokkal szolgáljon egy árnyaltabb munkáskép kialakításához, és segítse a további kutatásokat. Etnográfiai, etnológiai és szociografikus szemléletet ötvözi a kulturális antropológia módszereivel, a résztvevő megfigyelés, a kérdőíves felmérés és az interjúk különböző típusaival.

A szerző Észak-Magyarország kulturálisan lehatárolt területén végzett kutatásokat 1996-2004 között azzal a céllal, hogy a nagyvárosi munkásoktól eltérően a kistelepülési kolonizált munkásokra koncentráljon. Ezzel kapcsolatban szerencsés lett volna megnevezni a kritériumokat, hogy mi alapján tekint valamit kistelepülésnek, s mindebbe néhány esetben mégis hogyan illeszthető be a nagyvárosi munkásságra vonatkozó kutatási anyag (pl.: Budapest); az ország más területein lévő települések. A vizsgált résztéma indokolta a nem vidéki vagy nem annak tekinthető helyszínen készült interjúk beillesztését, amit nem egyértelműen indokol pl.: Miskolci - mávtelep, Diósgyőr – vasgyár, Istenmezején, Pét, Budapest, Salgótarján. Esetleg ezeknek az interjúalanyoknak egy része is vidéken dolgozott, élt, ha viszont nem csak azért épültek be, mert az egy nem kutatott résztéma, vagy alátámasztja az eddigi eredményeket, vagy új eredményeket hozott. Így a címben megadott kereteket túllépi, és ellentmond annak, amikor leszögezi, hogy a városi, nagyvárosi illetve azok közelében lévő települések másabbak, mint a falusi kolóniák, s hogy a vizsgálat kizárólag a kistelepülési, falusi kolóniákra vonatkozik.

Két tucat kolóniából választotta ki kvantitatív és kvalitatív sajátosságai alapján a legkarakteresebbeket, s az egyes tipizálási jegyek alapján minden jelentős kolóniatípust bevont, de ezek mit takarnak, a legjellemzőbbek - mit ért ez alatt nem derül ki. A vizsgálati helyszíneket két csoportba sorolta be, de nem derül ki milyen szempont alapján. Az első csoportba került Rudabánya, Ormosbánya, Rudolftelep, Borsodnádasd és Pereces. A másodikba Kuri-tyán, Lyukóbánya, Edelény, Sajószentpéter és Alberttelep. A vizsgálat csak részben tekinthető reprezentatívnak, hiszen nem vizsgálta az összes kolóniát Északkelet-Magyarországon, illetve a kiválasztottakon sem lehetett az összes célszemélyt felmérni. A személyek kiválasztásakor a kevert mintavételi módszert alkalmazta véletlenszerűt, SRS-mintavételt, majd a görgetett mintavételre tért át, később szakértői mintavétellel dolgozott. A mintába való kerülés kritériuma a kolóniához és a munkássághoz való kapcsolat volt, tehát a fizikai munkát végzők és bérből élők, mellé bekerült a gépipró, bányaigazgató, háztartásbeli is, ha információval rendelkezett a munkásról.

A tények feltárásánál a konvencionálisnak tartott kulturális antropológiai terepmunkát tartotta jelentősnek. A hagyományos kutatói módszereket alkalmazva különféle interjú technikák (életút, genealógiai és foglalkozási), tárgyi rendszerek feltérképezése, a számítógépes analízis módszerével kombinálva. Mindemellett levéltári anyagokat is felhasznált melyek helyi gyűjteményekből, megyei levéltárakban volt elérhető, ilyen esetben szerencsés konkrétizálni milyen forrástípusok voltak ezek.

Az interjúk 1996 és 2004 között készültek, melynek alanyai közül a legidősebb 1909-es születésű, míg a legfiatalabb 1966 születésű volt, az 1930-as évektől napjainkig terjedően szolgáltatott információkat. Az interjúalanyok életkor szerinti -, nemi-, illetve foglalkozási összetétele plusz információkat jelenthetett volna, egyrészt többgenerációs munkáscsaládokra

vonatkozóan, valamint a családi életstratégiák változásához is, és meghatározta volna azon munkások körét, akik különböző történelmi korszakokat éltek meg (két háború között, a szocialista időszak, valamint a rendszerváltás után). Az interjúalanyok korából az egész kolónia történelmének egészét lehet követni, ezért is fontos lett volna egy-egy telep kapcsán annak történetét akár csak kronologikus rendben a főbb eseményekkel felsorolásszerűen függelék-ként szerepeltetni.

A terepmunka kapcsán kérdőíves (12 oldalon 109 kérdéssel¹, (a mellékletben elhelyezhető lett volna egy üres példány) felmérésre is sor került 310 személlyel mely kitöltése 2-2,5 órás interjút jelentett. A kérdőív 6 falusi kolóniában (Rudabánya, Ormosbánya, Rudolftelep, Borsodnádasd, Pereces, Kurityánban) és a miskolci MÁV-telepen került rögzítésre, ami azért érdekes, mert a legjellemzőbb kolóniát a diósgyőrit kihagyta a kutatásból. Sor került strukturált interjúkra és vizuális adatolásra, fényképkészítésre, itt is az arányok lennének fontosak. A kérdőíves interjú után információs beszélgetésre került sor 79 fő, 17 kolóniában (ez több a korábban már ismertetett csoportosításnál).² Ebből nem derül ki melyik kolóniában és kolóniánként hány főt érintett. Esetleg összehasonlítást célt volna meg vidéki és városi munkásság tekintetében, viszont ez már szétfeszítették volna jelen munka kereteit, ugyanúgy, mint az építészeti, ipar- és technikátörténeti megközelítés is, ez utóbbiakat el is hárította, mint célt a munka megírásakor.

A kérdőívek feldolgozása Microsoft Excel 2002 táblázatkezelő szoftverrel történt, míg az interjúké Anthropológiai elemző-analizáló rendszerrel. A visszaemlékezéseknél a szülők elbeszélésére is utal, amelynél erős forráskritika alkalmazását tartja fontosnak, s az információk többszörös ütköztetését. Ez esetben lehetőségként adódik a munkáslét generációról generációra való átöröklésének vizsgálata, (interjú alanyok nyugdíjas korúak javarészt, tehát az ő gyermekeik, unokáik hogyan választottak), melyet a kutatás statisztikailag kimutathatatlan arányban talált.³

A fogalmi problémát több fejezetben is érinti, de végül nem derül ki egészen egyértelműen, milyen fogalmi keretet használ (munkás, iparos, bányász, munkásság, munkásosztály, osztály, ipari munkásság) a szerző. A bányászok és iparosok esetében mindkét csoportot munkásként, egyazon osztály különböző rétegeiként kezeli.⁴ A szerző a bányászok és ipari munkások egymás mellé helyezéséről beszél, bár ez egy bányaüzem esetében természetesen teljesen jelen volt, s az általa vizsgált települések túlnyomó részben bányásztelepülések voltak. A munkásokról, avagy a bányászokról kapott információk nemcsak e rétegen belüli, hanem más társadalmi csoportokból is származtak (pl.: gépíró, bányagazgató stb.), mely valóban egy tágabb nézőpontú megközelítést eredményezett.

A harmadik fejezetben részletes összefoglalást olvashatunk a magyarországi munkássággal kapcsolatos kutatásról a 19. század közepétől egészen napjainkig hozott példákkal, melyet egy nemzetközi kitekintést is nyújtó rész is követ.

A könyv következő része a kutatás helyszíneivel foglalkozik kiemelve elsőként, hogy a falu, mint lakóhely eleve meghatározza az ott élő munkás életmódját, itt megjegyezném, hogy nem minden falu lehetőségei egyformák számolni kell a földrajzi elhelyezkedése, közlekedési lehetőségei, városhoz való közelsége stb. befolyásoló tényezőivel. Az üzemeket nem övezi ma már saját munkásainak kolóniája, ami igazolt, bár ez korábbi időszakban pl.: a bányászatnál is csak részben lehetett így, hiszen a munkahely távolabb esett a kolóniától, kivéve a különböző feldolgozó egységeket, javítóműhelyeket.

¹ A kérdőíven szereplő kérdések témái és azok arányai, illetve a kérdéstípusok kifejtése hiányzik, valamint az összeállításához használt módszertan is.

² R. Nagy József: Boldog téglafalak között Miskolc, 2010. 16.

³ R. Nagy József: Boldog téglafalak között Miskolc, 2010. 210.

⁴ R. Nagy József: Boldog téglafalak között Miskolc, 2010. 16.

A vizsgált kolóniák külső képe városiassá vált egy régebbi falusi településmaggal, s ezt jól szemléltetik a kötet végén elhelyezett térképek. A vizsgált helyszínek közül kiemeli Rudabányát és Kurityánt, amely a szakirodalmi hivatkozás szerint az 1950-es években a tervek szerint bányászati alközponttá akarták fejleszteni, melynek célja az volt, hogy a városi élethez hasonló kulturális nívót biztosítson és a napi ingázástól mentesítse a munkásokat. Ehhez kapcsolódva megemlíthető pl.: a rudabányai vasércbányászat korábbi időszakában a 19-20 század fordulóján munkáslakóházak építésének is az volt a célja, hogy letelepítse a munkásságot, hogy ezzel is biztosítsa az állandó munkáslétszámot.

A borsodi iparvidékkel kapcsolatban közöl egy táblázatos statisztikát a településen élő munkások milyen arányban voltak helyben lakó, ideiglenesen ott élő és napi ingázó, viszont nem említi az időpontot, mikori adatokat használ, (a szakirodalom erre vonatkozóan 1959), és ennek ismeretében azt összevethető lenne az összlakosság létszámával. A falvakat hasonlóan írja le hogy fokozatosan urbánussá vált a foglalkozásszerkezet, ahol az ipari munka aránya 75% volt, emellett pedig az ipari keresők többsége második vagy harmadik generációs ipari alkalmazott volt.⁵ Itt is hiányzik az időszak megjelölése: mikor zajlott le ez a folyamat? A fenti adat pedig különösen akkor érdekes, ha ezt összevetjük azzal, hogy a kutatás elenyésző számban talált többgenerációs munkáscsaládokat.

A szabadidő urbánusabb eltöltése, a városba utazás, mindennek megvalósulása, a jogvédelmi viszonyok ismeretében eltéréseket jelenthetett (hová tudott eljutni, mennyiszer engedhette meg magának kérdéseit veti fel). Tovább gondolva pedig az interjúalanyok életkorát tekintve, ez azért lenne érdekes, mert az 1909-ben született a két világháború közötti, illetve a szocialista korszakbeli tapasztalatairól is számot adhatott. Természetesen az interjúalanyok szüleinek elbeszélése, mint másodlagos narratíva - jelentős forráskritikával - szintén több korszakra nyújthat információt.

Általánosságban megállapítja a szerző hogy a vizsgált települések népességszámukat tekintve hasonló utat jártak be a 19-20. század fordulójától napjainkig. Sarkos megállapítással a kolóniák ma ugyanolyan képet mutatnak az egykori munkáslakások leromlott állagúak, továbbá a közösségi épületek (iskolák, kultúrházak, üzletek, utak járdák stb. ugyanezt a sorsot járták be.⁶ Néhány esetben ezt a megállapítást érdemes lett volna felülvizsgálni, mert a felmérés elvégzésétől a könyv megjelenéséig eltelt 6 év, s van ahol esetleg pozitív változások is bekövetkeztek.

Önálló fejezetben tárgyalja a szerző a magyarországi munkásság kialakulását. Alapvető kérdésként *Ki a munkás?* kérdésre keresi a választ a rendelkezésre álló szakirodalom alapján. A definíciók kapcsán problematikusnak tartom, hogy időrendben ugrálva idéz előbb az 1970-es évekből, majd aztán egy 1888-as jelentésre hivatkozik, s ezek közé illeszti be az interjú részleteket, melyeket nem köti össze, nem értelmezi a szakirodalommal, éretem ez alatt, hogy alátámasztja vagy sem, megerősíti-e azt vagy sem, ugyanígy jelenik meg az interjúkban is. A munkaadó és a munkavállaló viszonyát illetően Rézler Gyulát idézi, mely csupán a két háború közötti időszakra vonatkozik, s az interjúk többsége valószínűleg a II. világháború után a szocialista korszakra vonatkoztathat, tehát erre vonatkozóan is érdemes lett volna a jogszabályi környezetről szót ejteni. A záró bekezdésben rámutat arra, hogy a munkásfogalom definíciója helyett annak megkerülése volt jellemző a rendszerváltást követően Pethő Zoltánt idézve, de ez alól a szerző sem kivétel, ugyanis e rész végén ő sem ad definíciót a saját értelmezési keretei között ki tart munkásnak, s melyik fogalmat tartja elfogadhatónak. S az interjú-idézeteket tekintve összességében e téma kapcsán milyen következtetésre lehet jutni, hogyan látták saját magukat a munkások, ez hogyan változott, s ezek alapján milyen kritériumok alapján volt valaki munkás?

⁵ R. Nagy József: Boldog téglafalak között Miskolc, 2010. 42.

⁶ R. Nagy József: Boldog téglafalak között Miskolc, 2010. 43.

A munkásságot tagoló tényezők között elsőként a jövedelmi viszonyokat tartja meghatározónak, mely befolyásolja az életmódot. A jövedelem viszont több más tényezőtől is függött pl.: szaktudás, nemi különbségek, városi munkahely csak néhány szempontot említve. A szakmai tudás, a szakértelem, továbbá a lakáskörülmények, az életmód (lakás, ruházat, kulturális és egészségügyi intézmények használata) további tagoló tényezőként jöhet szóba, s ezenkívül is még pl.: a vallás, etnikai eredet, származás.

A munkásság összetételének alakulást követi végig, 1970-es évek végéig, mely társadalmi rétegekből tevődött össze. Megjelenik az ipari munkások, s az „igazi munkások” mellett a szolgáltató iparban dolgozó munkások csoportja, akik a kispolgárság és a proletariátus között, helyezkedtek el s korszaktól függetlenül éreztették hatalmi helyzetüket a munkásság felett.⁷ Így tehát a munkássághoz tartozók körének bővülését láthatjuk viszont a következőkben már a munkásság és más társadalmi csoportok közötti érintkezéssel foglalkozik. pl.: A munkásokkal kapcsolatban levő tisztviselők között át nem léphető határ megszűnéséről csak a szocialista időszakban beszélhetünk.

A munkásság társadalmi mobilitásával is foglalkozik e fejezetben, mind a ki-, mind a belépés kérdéseivel a 20. századra vonatkozóan statisztikai adatokkal is alátámasztva. A munkássá válás, származás, valamint társadalmi mobilitás következtében történhetett meg, mely a kibontakozó iparosodás társadalmi következménye volt. A szakképzett munkások biztosítása nem volt könnyű feladat egy-egy üzem megalapításakor, vagy munkaerőhiánnyal küzdő időszakban. Így a munkássá válás egyik lehetséges módja volt a toborzás mely minden korszakban jelen volt, de a körülmények különbözőek voltak. Ezért nem tartom szerencsésnek a 20. század elejére vonatkozó szakirodalmi hivatkozások közé beilleszteni egy 1954-et idéző interjúrészletet ezzel kapcsolatban, főként hogy a következő oldalakon szerepeltett egy minisztertanácsi határozatot,⁸ mely szerint már nem lehetett munkaerőt toborozni a bányához a mezőgazdaságból.⁹ A társadalmi mobilitás egyik lehetséges útja volt a házasság. A helyi és betelepített munkások keveredése, vegyes házasságok révén gyorsan megtörtént, viszont erre vonatkozóan a házasságra vonatkozó részben ennek ellenkezőjére is utal, de nem jelzi ezt. Jelen volt viszont a szakmai, vallási, nemzetiségi endogámia a hivatkozott interjúk szerint is.

Hangsúlyos helyet kap ebben a részben a parasztból munkássá válás, illetve ezen belül a kétlakiság. S ezzel kapcsolatban már tetten érhető, hogy nemcsak egyszerűen belehelyezi az interjúrészleteket, hanem a kérdőíves felmérés eredményeit is, és elemzi a kapott eredményeket. A százalékok mellett ugyan nem szerepelnek, számszerűen az adatok nem derül ki, hogy ez csak kérdőíves megkérdezettek, vagy akikkel további interjú is készült abból származnak-e információk. A kétlakiság kapcsán fontos hogy itt is történeti áttekintést kapunk, saját kritériumokat ezzel kapcsolatban nem ad meg. Kétlaki az a munkás is, aki kiegészítésként minimális mezőgazdasági tevékenységet folytat vagy az, aki ipari tevékenységet is folytat, de a mezőgazdasági munkát az elé helyezi, aki kétlakinak tartja magát.

A következő nagyobb szerkezeti egység az épített környezettel foglalkozik körüljárva a megnevezéssel járó problémákat: barakk, kolónia, gyarmat, munkásgyarmat, telep, munkáskolónia s a szerző melyik használata mellett dönt és miért, nem derül ki. Az ipari munkások kolonizálásának módja a társadalmi kommunikáció szintjén több évtizedes zárttságot eredményezett.¹⁰ A telepített és nem telepített munkásság két egymástól élesen elkülönülő réteg, munkahely a közös érintkezés egyetlen pontja.¹¹ Mindkét hivatkozás ellentmond az előző fejezetben megállapított házasságoknak köszönhető gyors keveredésnek, s az időbeni behatá-

⁷ R. Nagy József: Boldog téglafalak között Miskolc, 2010. 55.

⁸ R. Nagy József: Boldog téglafalak között Miskolc, 2010. 64.

⁹ Uo.

¹⁰ R. Nagy József: Boldog téglafalak között Miskolc, 2010. 81.

¹¹ R. Nagy József: Boldog téglafalak között Miskolc, 2010. 82.

rolás is árnyalná az ipari munkások zártságának kérdését, valamint ennek megválaszolására további alapkutatások eredményei nyújthatnak majd segítséget.

Bán Imre tipizálta a magyarországi bányásztelepüléseket s 1940-ben a bányamunkás-ságot két nagy csoportra osztja, majd ezt követően nyolc féle munkástelepülést nevez meg. A szerző is ebből vesz át és a vizsgált területre ezt találja alkalmasnak:

1. Telep a nagyközség része
2. Falu és bányatelep azonos
3. Telep a kisközség része

Itt a felsorolásnál szerencsés lett volna sorszámozást használni, különösen hogy a következő bekezdésben hivatkozik is a 3., 4., 5. pontra, amit az olvasónak így magának kell kikeresnie. A kiválasztott típusokat pedig jól szemléltették volna vizsgált települések bibliográfiarész után elhelyezett térképeinek idehelyezése.

A vizsgálat elemzése szerint átlagosan közepesen ítélték meg lakóhelyüket és annak környezetét megkérdezték. Érdekes megállapítás mely szerint a telephez való ragaszkodás a megkérdezettek 2/3-át jellemzi, az pedig elvágódás 25%-ukat, akik valamilyen okból nem tudják az elköltözést megvalósítani.¹² Számosan az elvándoroltak közül, az interjúkban később visszatértekről esik szó. A lakhelyváltoztatást valóraváltó munkás viszont nem volt a vizsgált mintában, itt részben feltételezhető az, hogy nem tudták megvalósítani, vagy pedig azért nem volt mert megvalósította, és nem tudható hová költözött. A visszatértek vizsgálata érdekes adalékokkal szolgálhatna, milyen motivációk indukálták ezt, s végül mi vezetett a visszatéréshez, s az hogyan valósult meg.

Külön egységbe kerültek a telepen található munkásjóléti intézmények, melyeket a jogszabályok előírásai nyomán jöttek létre, valamint az egyes vállalatok tartottak fenn. Ez utóbbiakat a vállalati szociálpolitika kirakatainak nevez, a funkciók ellátásán túl.¹³ Viszont az egyes üzemek vezetősége részt vett a település irányításában, és anyagilag is támogatta a különböző fejlesztéseket, s a bányásztelepeken olyan intézmények létesítését is megvalósította, amit a munkásságra vonatkozóan jogszabályok csak később írtak elő. Az idézett példák (a 19. század végétől a két háború közötti időszakból valók) pedig csak érintőlegesen ebből ez a „kirakat jelleg” nem meggyőzően igazolható, a paternalista szemlélet természetesen jelen van, de ez a 20. század második felére is jellemző lesz.

Az ipari táj című alrészben részletes bemutatásra kerülnek a munkások lakhelyeinek különböző típusai történeti keretbe ágyazva. A munkáslakásokról kapunk ismertetést a 19. század elejétől az 1970-es évekig hozott példákkal, egy-két angol és francia esettel kiegészítve. Emellett megismerhetjük a munkáslakások belső elrendezését, s a kortársi építészeti és munkáltatói elképzeléseket is. A lakásnagyság, mint differenciáló tényező megjelenítette a szakképzettséget, s a munkahelyen elfoglalt pozíciót is. Problémaként fogalmazza meg a régebbi és a szocialista időszakban épült telepek közötti különbségek kezelését, azoknak a kialakult norma-és kapcsolattrendszerekre való hatását. A munkásszálló, mely jellegzetesen a szocialista korszak szálláshelye, s főleg városi munkástelepen volt megtalálható, a kutatás helyszínén is volt ennek meglátára példa. A kolónialakások milyen minőségűek voltak, és az milyen körülményeket voltak képesek biztosítani az építészeti leírások és az egykor ott élők visszaemlékezéseinek segítségével is csak körülményesen leírhatónak tartja a szerző. A falusi lakótelepek a hivatkozott szakirodalom szerint nem közelítették meg a fő- és nagyvárosi lakótelepeket tervezés és kivitelezés tekintetében, s itt nem derül ki ez igaz-e a vizsgált területre, bár a szerző leszögezte nem vállalkozott építészeti megközelítésre. Az egyes településeken, ha léteztek régebben és újabban épült lakások, akkor, az építés ideje és anyaga befolyásolhatta az ott lakó életét hosszútávon, vagy a későbbiekben kellett-e állagmegővésre fordítani vagy sem. Végül pedig a kutatási eredmény ismertetése következik, valószínűsíthetően a kérdőíves

¹² R. Nagy József Boldog téglafalak között. Miskolc, 2010. 85.

¹³ R. Nagy József Boldog téglafalak között. Miskolc, 2010, 86.

felmérésből. Ebből megtudhatjuk a lakás milyen helyiségekből álltak, azokat kik, és hogyan használták, milyen berendezése volt. A falusi kolóniákban a munkáslakás többnyire szobakonyha-spájz elrendezésű, sokszor több család is együtt lakott¹⁴, viszont az arányokat nem ismerteti. A munkások nem törekedtek saját tulajdonú ingatlan megszerzésére, csupán egy-két ellenpélda akadt erre, mint ahogyan a saját ház építésére sem egészen az 1950-es években megindult Bányász saját Ház-akcióig. Ebben részben is szemléletes lett volna néhány lakásról fotó beillesztése a vizsgált területről, ezzel is érzékeltetve a hasonlóságokat és a különbségeket. Amíg a kolóniában lévő lakások megítélését a kettősség jellemezte, addig ez nem így volt a saját tulajdonú munkásházaknál mely csak pozitív tartalmat nyert.

A ház körül végzett teendőket az határozta meg hogy saját tulajdonú, vagy bérelt ingatlanban lakott-e munkás, és a berendezési tárgyakat birtokolta vagy tartozékként kapta. A bérelt tulajdon esetében kevesebb ház körüli munka várt az ott élő munkásra, míg a klasszikus házimunka kizárólag a nők dolga volt. A vizsgált területen a nők 49% csak házi munkát végzett, 21%-uk a bekapcsolódott a kétlaki földművelésbe, 6%-uk egyéb tevékenységet (szövés, fonás, varrás), 3%-uk az állatokat is ellátta. Itt sem szerepelnek számszerűen az adatok, s az értelmezést segítené, ha ismert lenne a mintában a megkérdezett nők száma és foglalkozása (munkásként dolgoztak-e vajon a házimunka, gyermeknevelés mellett). A férfiak többsége részt vett a házkörüli teendők elvégzésében, főként melyek nagy fizikai erőfeszítést igényeltek, a háztartási munkavégzés az özvegy és agglegény férfiak körében volt jellemző.

Tárgykultúrát bemutató részben a rendelkezésre álló szakirodalom segítségével ad áttekintést hogyan változott a munkáslakások berendezése, s összehasonlítást tesz a paraszti berendezéssel. A tárgyak között kiemelt helyen szerepelnek saját készítésű használati- és dísz-tárgyak funkciójukon túl, egyben a készítő szakmai, közösségi elismertségét, tiszteletét is jelentették.

Önálló fejezetben foglalkozik a szerző a hétköznappal, s annak részterületeivel a munka és szabadidő egészét felölelve: az életmóddal, a jövedelemmel és annak változásával, a lopással, a gondoskodással, az öltözködéssel, a tisztálkodás, a betegséggel, a megbecsülés-sel, a felügyelettel, a munkahely elhagyásával, az étkezéssel, az alkoholfogyasztással. kapunk. Valamint a különböző szabadidős tevékenységekre koncentrál: az olvasásra, a rádióhallgatásra, a sportra.

Az életmódot befolyásoló tényezők, s az életmód fogalmának értelmezési lehetőségeit bemutatva, tér át a jövedelem viszonyokra és annak változásaira. A lakás mellett a jövedelem az életmód legfontosabb eleme, viszont az jelen téma szempontjából is nem független attól. Ebben a részben is különböző történelmi korszakokat idéz, de azzal nem összhangban illeszti be az interjúrészleteket. A vizsgált területen a jövedelemre vonatkozó adatok feldolgozásából a takarékoság hiánya volt jellemző, s jövedelem viszonyaikat három időszakhoz kötötték: a II. világháború előtti, a szocialista korszak, illetve a rendszerváltástól napjainkig. Az itt sorolt adatoknál kérdés vajon hány interjúalany volt, amely mindhárom periódusra vonatkozóan tudott nyilatkozni. A két háború közötti időszakra 54%-ban szegényeknek tartották magukat, de mindenük megvolt, a szocialista korszak 90%-ban pozitív megítélésű volt.¹⁵

A lopás, mint a jövedelemszerzés egyik lehetséges forrása elfogadott volt a munkások körében, melyet csak a szocialista korszak idejéből idéz és a vállalati tulajdon megkárosítását érinti, emellett említ lakásfoglalást, és földfoglalást is. A büntetés elmaradása és enyhe foka jellemezte ezt a korszakot. Az 1980-as évekig pedig a magántulajdon megkárosítása nem jellemezte a kolóniákat, viszont a jelen megemlézése már jóval negatívabb e tekintetben. Minden bizonnyal ezt a kérdéskör tovább árnyalható, ha a két háború közötti időszakból, vagy azt megelőzően vennének példákat lopásra „feketekönyvekből”, elbocsájtási iratokból. Ezt követően rövid visszatérés következik a korábban ismertetett munkásjóléti intézményekhez, amikor

¹⁴ R. Nagy József: Boldog téglafalak között. Miskolc, 2010. 104.

¹⁵ R. Nagy József: Boldog téglafalak között. Miskolc, 2010. 123.

a gondoskodásról szól. A jelenből szemlélve a különböző történelmi korszakokon átívelő az üzem részéről megnyilvánuló paternalisztikus magatartás elfogadott volt, s megszűnte hiányérzetet és elhanyagoltságot eredményezett a megkérdezettek körében.

Az öltözködésről is képet kaphatunk a munkaruháról, egyenruháról, a női öltözködésről is melyet interjúrészletekkel világít meg, kitérve hogy a lehetőségeket befolyásolta a családban gyermekek száma, azaz a jövedelmi viszonyok. Az egyenruha presztízsjelző funkcióval bírt más minőséget jelentett. A tisztálkodás lehetőségei és módjai is bemutatásra kerülnek, melynek színtere az 1970-es évekig a közösségi fürdők voltak, hiszen a kolónialakások túlnyomó többségében nem volt fürdőszoba. A betegségekkel kapcsolatban szakirodalmi, statisztikai áttekintést a II. világháborúig terjedő időszakig ad, s ezt követi a kutatás eredményeinek bemutatása. A vizsgált helyszínek színvonalas ellátást biztosító egészségügyi intézményekkel rendelkeztek. A megkérdezettek mindegyike szerzett a munkájából kifolyólag valamilyen betegséget, s a legjellemzőbbeket fel is sorolja, de azok arányait nem ismerteti.

A következő részben képet kaphatunk a munka és munkás értékéről, mely fokmérője a fizetés és a társadalmi megbecsültség volt, ezt követi nyomon a két háború közötti időszaktól a rendszerváltás utáni időszakig. Az ipari munka megkövetelte a fegyelmet, amely valamilyen formában állandóan jelen volt, nemcsak a munkahelyen, hanem a kolóniában is. A szerző erre is figyelmet fordított a kutatásban, viszont a munkaviszony megszűnésére nem tért ki, vagy erre vonatkozóan nem volt információ a felmérésben.

Az étkezéssel és az alkoholfogyasztással kapcsolatban képet kaphatunk azok gyakoriságáról, milyen élelmiszereket vásároltak, milyen ételeket fogyasztottak. Az étrendről is részletes információk voltak nyerhetők az interjúrészletek tanúsága szerint, külön kiemelve a főétkezést, s ezen belül is a vasárnapi ebédet. A munkaidő hosszából fakadóan pedig a munkahelyen történő étkezésre is ki kellett térni e téma kapcsán. Az alkoholfogyasztás kapcsolatban megjegyezendő hogy azokon a helyeken ahol nem volt egészséges ivóvíz természetesnek tekinthető az alkoholos italok fogyasztása. Másrészt az alkoholfogyasztás a közösség tagjává válásnak egy módja volt, közösségsszervező ereje volt. A vizsgálat szerint a munkáságra az átlag felett jellemző az alkoholos italok fogyasztása, de nem tartják magukat az alkoholizmus szempontjából veszélyeztetett csoportnak. Az alkoholfogyasztás megítélése a feleségek szemszögéből más képet mutatott egyes esetekben. A munkaviszonyra gyakorolt-e hatást, vagy az esetleges fegyelmi ügyekben szerepet játszott-e az alkoholfogyasztás, vagy voltak-e olyan balesetek, amiben igen, erre vonatkozóan nem szolgált információval a megkérdezettek. Említést tesz egy a temetéshez kapcsolódó szokásról, mely szerint az elhunyt emlékére sört ittak kocsmában és azt utána üresen a földhöz, asztalhoz csapták a fülét pedig megőrizték. Itt a selmeci diák hagyományok gyász-szakestélyeinek elemét fedezhetjük fel e szokásban véleményem szerint, nem tartom feltétlenül helyi sajátosságnak.

A szabadidő eltöltésének legjellemzőbb módjai az olvasás és a rádióhallgatás volt, mely utóbbit majd a televíziózás váltotta fel. Az otthonon kívüli szabadidőt közösségben töltötték erre kialakított helyiségekben (kaszinó, kultúr, klub). Rendszeresek voltak a különböző rendezvények: színházi előadások, filmvetítés, énekkari, színjátszó bemutató, bálók. A rádiózással kapcsolatban az interjúk megvilágították milyen szerepet töltött be az egyes családok életében információforrássul szolgált a világról, megtudható milyen dalokat, zenéket ismernek, mikor tudták beszerezni a készüléket, az milyen márkájú volt. A televízió esetében főként az első időkben viszont az is közösségformáló szerepűvé válhatott, hiszen akinek nem volt az eljáró tévézni máshoz, amíg be nem szerzett egy készüléket, valószínűsíthetően erre vonatkozóan is lehet adatot találni majd. A sportolásnak eltérő mértékű fontosságot tulajdonítottak a legnépszerűbbek a tekés, a futball és a vadászat volt. A megkérdezettek sportolási szokásaira nem világítanak rá az interjúrészletek, inkább a sportolási formáit ragadják meg.

R. Nagy József a munkások társadalmát további szempontok szerint közelíti meg: a vallás, a közösség, a nemzet, nemzetiség, az erkölcs, a család, a nők, a párválasztás-házasság

ehhez kapcsolódóan a gyermeknevelés, a bántalmazás, az oktatás, a szimbólumok és rituálék, és végül a történelemre, politikára, s a jövőre vonatkozóan. A vallásossággal kapcsolatban megoszlanak a vélemények a munkásságot illetően, ezt a szakirodalmi hivatkozásokkal is igyekezett alátámasztani. A vallási felekezethez való tartozás utalt a munkás nemzetiségére is, mely elsősorban a II. világháborúig terjedő időszakig mérvadó. Az interjúrészletek többsége pedig az 1950-es éveket követő időszakot idézik élénk, mely a vallási élet visszaszorulásának időszaka. Lehetséges azonban, hogy akik lakóhelyükön ateistának mutatták magukat (adott miatt), más településen mégis gyakorolták vallásukat, akár családtagjaikkal együtt is bizonyos mértékig. Mindez azon is múlik, mennyire számít(ott) ez tabu témának, hajlandók-e erről beszélni, vagy ez ismeretlen jelenség volt, nyilvánvalóan ehhez további kutatásokra van szükség. A téma passzív kezelése figyelhető meg a vallásosságnak és vallástalanságnak és a mély-interjúknak köszönhetően felszínre került a vallás tagadása. A közösségé formálódást több tényező is befolyásolta (származás, szakértelem, vallás, kulturális eltérés), és jelentős mennyiségű időbe telt a vizsgált kolóniákon is. Így tehát a korábban megfogalmazott helyi és betelepített munkások vegyes házasságai révén bekövetkező gyors keveredés, csak lassan segítette a közösséggé formálódást. Az itt érintett nemzeti munkások kérdéskörének külön alfejezetet szentelt a szerző, körbejárva annak történelmi beágyazottságát. A kolóniák nemzeti sokszínűsége folyamatosan megszűnt egyrészt folyamatosan két, majd egynyelvűvé válás útján, s a történelmi körülményeknek köszönhetően. Ehhez kapcsolódóan külön részben fejt ki a cigányság jelenlétét az ipari munkahelyeken, a kolóniákon, a hozzájuk való viszonyt főként a szocialista korszaktól napjainkig. Néhány kolóniára vonatkozóan számszerűsíti is őket, viszont annak forrását nem nevezi meg.

A következőkben a munkásság szempontjából egyik legfeldolgozatlanabb témáról a szexualitásról ír. A szakirodalomban megjelenő előítéleteket jelen kutatás cáfolja, ugyanis a vizsgált kolóniákat semmilyen erkölcstelenség, szexuális szabadosság nem jellemezte, mindezt interjú részletekkel is alátámasztja. A fejezet foglalkozik a születésszabályozás módjaival, a szexuális élet gyakoriságával, házasság melletti szexuális élettel, mely utóbbi pedig csak elvétve jelent meg az elbeszélésekben. Kérdés vajon mennyire nyíltan beszéltek a szexualitás kérdéseiről az interjúalanyok, s bizonyos esetekben nem kezelték-e tabuként a válaszadásnál (esetleges elhallgatásokra gondolhatunk).

A család alfejezetben a nők, a házasság, a gyermeknevelés, a bántalmazás, az oktatás területei kerültek kifejtésre. A vizsgált kolóniák karakteresen maszkulin jellegűek az 1970-es évekig bár a férfias jelleg akkor is megmaradt. A legfőbb munkaadó hagyományosan nehéz-ipari üzemet épített (főként bányauzemek, s azok kiszolgáló egységei), s ezenkívül a női munkavállalás az 1960-as évekig ritka volt, a közösség is kritikával kezelte, később viszont a szolgáltatáson belül is egyre elfogadottabbá vált, köszönhetően majd a könnyűipari üzemek létesülésének is a térségben. A női munkavállalás előtérbe kerülése összefüggésben volt a női szerepek megváltozásával is, illetve a korszak politikai ideológiájában is előtérbe került. Ebben a részben információt kapunk a vizsgált területen a megkérdezett nők foglalkozási összetételéről %-os formában, s ha itt szerepeltek volna az adatok számszerűen is, akkor tudnánk a megkérdezettek nemi összetételét is. A párválasztási szokásokban megjelenik a szakmai, és a nemzeti endogámia. A családszerkezetet illetően a munkásság minden rétegében a kiscsalád az uralkodóforma, három generáció együttélése igen ritka.¹⁶ Korábban a kolóniákról szóló részben viszont az jelenik meg, hogy sokszor több család is együtt élt. A párválasztást a szerelem és a munkához való viszony határozta meg a megkérdezettek válaszai alapján. A gyermekszám a vizsgált kolóniákban átlagosan 4 volt, de ennél több 6-8, 10-11 sőt egy-két 16-17 gyermekes család is előfordult. Amíg Lackó Miklós kutatásai szerint az ipari munkásság körében csökkenő gyermeklétszámról beszélhetünk a két háború közötti időszaktól, ez a vizsgált

¹⁶ R. Nagy József: Boldog téglafalak között. Miskolc, 2010. 196.

térseget nem jellemezte csak az 1960-as évektől. Miután a kiválasztott kolóniák többsége bányásztelepülés volt, így viszont igazolódott a bányászokra jellemző bő gyermekáldás. E témához szorosan kapcsolódik a gyermeknevelés kérdése, mely a válaszadók 82% szerint ez a nő feladata, az apának nincs ideje erre, de munkája révén, illetve példaként szerepe van a nevelésben. Az interjúkban az anya szerepét illetően negatív példák is megjelentek viszont. A gyermeknevelési elvekről, és a gyermekek munkába állására, valamint a családon belüli és a telepen előforduló erőszakos konfliktusokra is kitért a kutatás. Az oktatással kapcsolatos részben a pályaválasztást a szülő nem befolyásolta, de az ő foglalkozása hatott a fiatal választására 22%-ban azt választották. Itt viszont nem említi, hogy ez a vizsgált területre értendő-e, valószínűleg igen. A kutatás statisztikailag kimutathatatlan arányban talált munkaköri dinasztiákat, ezt valószínűleg más típusú források (egyházi és állami anyakönyvek) bevonásával lehet majd megerősíteni vagy megcáfolni, mely a szakirodalomban ellenkezően szerepelt. A generációk kérdése összefüggésben áll a kolónia korával, azt milyen időintervallumban vizsgáljuk, valamint a vizsgált minta nagyságával is. A kutatás során megragadhatóak voltak rituálék, a mindennapi társas érintkezés szabályrendszere, de a munkahelyre vonatkozóan (pl.: sajátos szókincs, és jelzésrendszer) nem. Végezetül a munkásság politikához fűződő viszonyáról közöl kutatási eredményt amit a szakirodalomból nyert ismeretekbe ágyazottan jeleníti meg, bár a II. világháború utáni korszak események között kronológiailag ugrálva. A korábbi kutatások szerint a biztos munkahely érdekében a munkások tartózkodtak a politikától.¹⁷ Rudabánya pedig egyedi esetnek tekinthető mivel ott sem kommunistáknak, sem a nyilasoknak, sem az SZDP-nek nem volt helyi szervezete, semmiféle munkásmozgalmi eseményről nem tudnak a krónikák. Az ehhez fűzött magyarázatot, azzal pontosítanám, hogy az eddigi kutatások alapján jelenthető ez ki, mivel ez nem jelenti azt, hogy nem politizáltak volna. Főként hogy az I. világháború idején a kommunista érzelmű munkásokat letartóztatták, s a bányagazgató személyesen vállalt értük garanciát a szendrői antant parancsnokságon.¹⁸ Ezt az információt természetesen még szükséges kontrollálni, levéltári forrásokat feltárni, hogy helytálló-e ez, illetve hány munkást érintett. A párttagságot illetően a vizsgált térségben 58% volt az arány a munkások körében, 18%-uk pedig pártfunkciót is betöltött, szakszervezetnek pedig 99,9%-uk. Tóth Eszter Zsófia is vizsgálta a párttagság szerepét Puszi Kádár Jánosnak című munkájában, ahol jelezte, hogy az bizonyos esetekben tabu témának számított, s csak a többszöri interjú során derült arra fény. Jelen vizsgálat során vajon az interjú készítői találkoztak-e ilyen esettel, valamint hogyan értékelték a párttagságot személyes életükben előnyös volt-e, vagy sem. Az 1956-os események és szocialista korszak megítélése zárja a politikáról vallott véleményeket. A jövőképet illetően bizonytalanság uralkodik a megkérdezettek körében, látják a nehézségeket, illetve azt, hogy a mai kor munkásainak már nem elég a szaktudás, hanem értenie kell a számítástechnikához, és nyelveket kell beszélni.

Két utóbbi fejezet teszi ki a kötet jelentős részét kb. 100 oldal terjedelemben, mely jelzi azt, hogy a munka a mindennapok megragadást helyezte a középpontba, s azt aprólékosan kifejtette, s eredményeinek összefoglalását a könyv zárófejezete adja. Az utolsó tartalmi egység a bibliográfia, ami a legfontosabb magyar nyelvű szakirodalom mellett angol és német nyelvű köteteket is tartalmaz. A mellékletek már nem kerültek jelzésre a tartalomjegyzékben, illetve ezek közül néhány a szöveg közé illesztve olvasmányosabbá tehetné volna a könyvet, továbbá az időrendi elhelyezését is megkönnyítette volna, mely információ néhány kép esetében lemaradt.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a szerző elérte a bevezetőben megfogalmazott célt, értékes adalékokkal szolgált a jövőben a munkássággal kapcsolatos kutatásokhoz. Könyvének értékét növeli, hogy alkalmazott módszere révén (interjúkon keresztül) olyan adatbázist hozott létre, amely rendkívül ritka lesz tekintve, hogy egyre kevesebb számban élnek olyanok,

¹⁷ R. Nagy József: Boldog téglafalak között. Miskolc, 2010. 218.

¹⁸ Pantó Endre- Pantó Gábor-Podányi Tibor-Moser Károly: Rudabánya ércbányászata, Budapest, 1957. 137.

akik e téma kapcsán rendelkezésre állhatnak majd még a jövőben (ha a vizsgálatunk a rendszerváltásig tartó időszakot öleli fel). Fontos szempontnak kell lennie az interdiszciplináris megközelítésnek, a különböző tudományágak képviselőit is e téma kutatására ösztönözze, hiszen így alakulhat ki egy komplexebb kép a magyarországi munkásság történetéről.